

ISTORIJOS ŠALTINIŲ TYRIMAI

2

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS
VILNIAUS UNIVERSITETAS

ISTORIJOS ŠALTINIŲ TYRIMAI

Sudarė
Artūras Dubonis

2

LI
LEIDYKLA

VILNIUS 2010

UDK 930.2(093)

Is81

Knygos rengimą ir leidimą parėmė

LIETUVOS MOKSLO TARYBA

NACIONALINĖ LITUANISTIKOS PLĖTROS 2009–2015 METŲ PROGRAMA

Recenzavo

Liudas Jovaiša

(Vilniaus universitetas)

Živilė Nedzinskaitė

(Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas)

Redaktorių kolegija:

Darius Antanavičius

(Lietuvos istorijos institutas)

Darius Baronas

(Lietuvos istorijos institutas)

Zenonas Butkus

(Vilniaus universitetas)

Artūras Dubonis (pirmininkas)

(Lietuvos istorijos institutas)

Mathias Niendorf

(Kyljo universitetas)

Rimvydas Petrauskas

(Vilniaus universitetas)

Irena Valikonytė

(Vilniaus universitetas)

Visi leidinio straipsniai recenzuoti dviejų mokslininkų

ISSN 2029-0705

© Lietuvos istorijos institutas, 2009

© Straipsnių autoriai, 2009

TURINYS

<i>Artūras Dubonis</i> Pratarmė	7
--	---

Straipsniai ir studijos

<i>Tatjana Vilkul</i> Создание Совия: работа составителя Иудейского хронографа (XIII в.) The Making of Sovii: the workshop of the compiler of the chronography of Judea (13th c.). <i>Summary</i>	11 32
<i>Oleg Choruženko</i> „Первая Литовщина“ в летописной статье 1368 г. The first Lithuanian onslaught ('litovschina') in the chronicle entry of 1368. <i>Summary</i> ...	33 41
<i>Aleksandr Hruša</i> Доверял ли монарх своим подданным? (Из жизни общества Великого Княжества Литовского конца XV – первой трети XVI в.) Did the monarch trust his subjects (a glance into the social life in the Grand Duchy of Lithuania from the late 15th c. to the first third of the 16th c.). <i>Summary</i>	43 82
<i>Raimonda Ragauskienė</i> Privatūs XVI a. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės didikų archyvai: struktūra ir aktų tipologija The private archives of the magnates of the Grand Duchy of Lithuania in the 16th c.: the structure and types of the documents. <i>Summary</i>	85 107
<i>Irena Valikonytė</i> Teismo dokumentų Lietuvos Metrikoje repertuaras: rašto ir teisinės kultūros aspektai Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje XVI a. pirmojoje pusėje The repertoire of judicial documents in the Lithuanian Metrica: the facets of the culture of literacy and of justice in the Grand Duchy of Lithuania in the first half of the 16th c. <i>Summary</i>	109 125
<i>Vladimir Poliščuk</i> Ревизия волынских мыт и особенности документального состава книги Литовской Метрики № 22 (1547 г.) The inspection of customs rights in Volhynia and the special features of the documents of Lithuanian Metrica book no. 22 (1547). <i>Summary</i>	129 160

Inga Ilarienė

Livonijos dokumentų rinkinys Lietuvos Metrikos knygoje Nr. 525	161
Livonian documents in Lithuanian Metrica book no. 525. <i>Summary</i>	176

Eugenijus Saviščevas

Apie bajorų gyvenimą, aistras ir mirties bausmę XVI a. Žemaitijoje	179
On the life of nobility, passions and capital punishment in 16th c. Žemaitija. <i>Summary</i>	208

Diskusija*Oleg Choruženko*

Научно-справочный аппарат в современных изданиях средневековых документов	209
The critical apparatus of the modern editions of medieval documents. <i>Summary</i>	218

Šaltinio publikacija

Vladislovo IV Vazos Liudvikai Marijai Gonzagai įkeistų papuošalų inventoriūs (parengė Darius Antanavičius)	219
The inventories of the jewelry mortgaged in 1646 by King Vladislaus IV Vasa of Poland to his wife Ludvika Maria Gonzaga. <i>Summary</i>	262

Recenzijos, Anotacijos

A. Urbanavičius, <i>Vilniaus naujieji miestiečiai 1661–1795 metais. Sąrašas</i> , Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2009. P. 728. – (Jonas Drungilas)	263
---	-----

К. Ю. Ерусалимский, <i>Сборник Курбского</i> , т. 1: Исследование книжной культуры, Москва: Знак, 2009. P. 888. – (A. D.)	264
---	-----

<i>Breslaujos dekanato vizitacija 1782–1783 m., atlikta Vilniaus vyskupo Ignoto Jokūbo Masalskio parėdymu = Visitatio decanatus Braslaviensis iussu et voluntate Ignatii Jacobi Massalski episcopi Vlnensis A.D. 1782–1783 peracta</i> , parengė R. Firkovičius, (serija: <i>Fontes Historiae Lituaniae</i> , vol. VII, <i>Lietuvos istorijos šaltiniai</i> , t. VII), Vilnius: Lietuvių katalikų mokslo akademija, 2008. P. X, 451, [1]. – (Darius Baronas)	266
--	-----

Santrumpos	271
Apie autorius	273
Autoriams	275

tekste liko pilna žodžio forma (*powiatu*, pvz., p. 21), arba dažnai pasitaikanti „vai-vadija“ įrašuose dažnai paliekama pilna forma, o kartais pasitaikantis trumpinys net išskleidžiamas – *w(ojowo)dztwo* (p. 60, 162, 196 ir kt.).

Publikacija išsiskiria kruopščiai parengtomis vietovardžių ir asmenvardžių rodyklėmis. Šaltinio tekstui įvairumo suteikia A. Urbanavičiaus sumaniai parinktos įrašų iliustracijos, nors gaila, kad jos pateiktos nespalvotos (p. 23–24, 30–32, 35, 49, 55, 77, 131 ir kt.). Be to, publikacija lengva naudotis, nes stropiai parengti detalūs žodynėliai, kuriuose nurodyti miestiečių veiklos ir administracinių vienetų atitikmenys lotynų, lenkų ir lietuvių kalbomis. Jie dar gali būti pildomi, taisomi, pvz., žodis *okolica* parengėjo verčiamas kaip „akalica“, „gyvenvietė“ (p. 561), nors istoriografijoje vartojamas gražus lietuviškas darinys – *bajorkaimis*. Reikia pažymėti, kad, sudarant naujųjų miestiečių veiklos žodynėlį, nesinaudota E. Meilaus monografija, kurioje aptariami ir originalo kalba pateikiami XVII–XVIII a. amatininkų specializacijų pavadinimai³.

Be abejonės, visos pateiktos pastabos nemenkina šios solidžios publikacijos vertės. Vilniaus naujųjų miestiečių įrašai perteikia to meto pulsuojantį Vilniaus gyvenimą, jo margaspalvę gyventojų sudėtį, atstovaujama beveik viso Europos žemyno ir keleto Azijos šalių tautų atstovų. Tad galima teigti, kad savo darbu A. Urbanavičius atliko anų laikų Vilniaus imigrantų statistinę reviziją, o kartu praskleidė naujus miesto istorijos puslapius.

Knygos rengimą rėmė Lietuvos valstybinis mokslo ir studijų fondas, leidybą – Lietuvos tūkstantmečio minėjimo direkcija, o recenzavo dr. R. Jurgaitis ir prof. dr. Z. Kiaupa.

Jonas Drungilas

К. Ю. Ерусалимский, *Сборник Курбского*, т. 1: Исследование книжной культуры, Москва: Знак, 2009. P. 888. ISBN 978-5-9551-0305-1

Konstantinas Jerusalimskis (Maskva) savo monografijoje nuodugniai tiria Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje 1564 m. apsigyvenusio bėglio iš Maskvos Didžiosios Kunigaikštystės kunigaikščio Andriejaus Michailovičiaus Kurbskio, Jaroslavskio ir Kovelskio (dažniausiai vadinamo Kurbskiu) raštų rinkinio vaidmenį knygos kultūroje ir jo naudojimo istorinį-kultūrinį kontekstą. Kurbskio rinkiniu arba rinkiniais dažniausiai vadinami kūrinių *Maskvos didžiojo kunigaikščio istorija* rankraščiai.

³ E. Meilus, *Žemaitijos kunigaikštystės miesteliai XVII a. II pusėje – XVIII a. Raida, gyventojai, amatai, prekyba*, Vilnius, 1997, p. 67–81.

Tikslesnis ir protografui artimesnis pavadinimas – *Istorija apie Maskvos didžiojo kunigaikščio reikalus* (*История о князя великого московского делех*). Jiems taip pat tradiciškai priskiriami Kurbskio laišakai ir jo atlikti grožinės ir bažnytinės literatūros vertimai. Pilniausias „Rinkinio“ kompleksas saugomas Valstybinio istorijos muziejaus Rankraščių skyriuje (Maskva, Rusija).

Rankraščiai su Kurbskio *Istorijos* tekstu Rusijoje plito nuo 1677 m. (gal net truputį anksčiau) ir politiniuose intelektualiniuose diduomenės ir bažnytiniuose sluoksniuose buvo paklausūs iki XIX a. trečiojo dešimtmečio. Kurbskio rinkinys nuo pat plitimo Imperijoje pradžios tapo šaltinotyrine alternatyva oficialiems Ivano IV valdymo istorijos šaltiniams ir iššūkiu valdžios tironijai. Autorius pabrėžia, kad dėl to Kurbskis visada kėlė emocijas. Vieni jį regėjo kaip kovotoją su tironija, romantišką pilietinių vertybių sergėtoją, kiti – valstybingumo ir teisėtos valdžios priešą. Sovietų Sąjungoje jis – išdavikas ir tėvynės priešas.

Kurbskio rinkinys Rusijoje buvo plačiai kopijuojamas, ir šiai veiklai K. Jerusalmiskis suteikė „literatūrinio skandalo“ terminą. Jis 81 rankraštyje suskaičiavo 85 Kurbskio rinkinio nuorašus, savo tyrime nustatė dar egzistavus 20–30 dingusių tekstų ir dar kitų neišlikusių 40 požymių (refleksų).

Tyrinėtojai iki šiol nesutaria nei dėl tikslaus „Rinkinio“ atsiradimo laikotarpio, nei dėl pradinio rankraščio turinio, nei dėl jo, kaip rankraščio, raidos. K. Jerusalmiskis pažymi, kad nuodugnai ištyrinėti tik laišakai – Kurbskio, ypač pirmasis laiškas, ir Maskvos caro Ivano IV. *Istorija* vis dar nuošalėje. Be to, mokslininkai naudojami chronologiškai vėlesnės jos redakcijos rankraščių grupės publikacijomis. Kitos *Istorijos* tekstų grupės yra mažiau tyrinėtos ir sunkiai pasiekiamos. Savo tyrime autorius siekė palyginti visus išlikusius „Rinkinio“ tekstų nuorašus ir sukurti istorinę genetinę jų atsiradimo ir plėtojimosi koncepciją.

K. Jerusalmiskis pasirinko originalių rankraščių ir jų redakcijų tyrimo metodą, nes pagrįstai įsitikinęs, kad dešimčių nuorašų ir jų archetipinių grupių lyginimas, nustatant tapatumus ir skirtumus, būtų daugelio metų net kelių mokslininkų darbas. Rankraščio suformavimo tradicijai atskleisti taikė statistiškai galimų koncepcijų kūrimą, pagrįsdamas jas rankraščių skirtumų atranka. Juos pavadino archeologiniu terminu – „šurfais“. Jie tiesiogiai susiję su kiekvieno rankraščio kodikologiniais tyrimais ir rankraščio perrašinėtojo darbo analize. (Skirtumai, arba „šurfai“, pateikiami knygos prieduose.) Dėl to itin daug dėmesio buvo kreipiama į rankraščio proveniencijas, formata, paginaciją, lankus, įrišimą, rašovų ir skaitytojų pastabas, ekslibrius, antspaudus, signatūras, vandenženklis, braižus, rašalą, užrašomo teksto plotą, teksto sandarą ir išskirtinius pogrupio tekstų skirtumus, į rankraščio atsiradimo, saugojimo ir naudojimo aspektus.

Knygą sudaro įvadas, dvi tiriamosios dalys („Kurbskio rinkinys knygos kultūroje“ ir „Rankraštinės tradicijos tekstiniai ir kodikologiniai tyrimai“), išvados ir priedai. Gaila, bet šis milžiniškas veikalas neturi asmenų ir vietų rodyklių.

Nuveikto darbo rezultatai išsamiai pagrįsti, vertingi, svarbūs. Autorius įrodė, kad Kurbskio rankraščiai neaiškiais keliais XVII a. viduryje iš Abiejų Tautų Respublikos rusiškųjų žemių pateko į Rusiją. Atskleidė, kad tai buvo du tekstų kompleksai: *Istorija* su trimis Kurbskio laiškais carui Ivanui IV ir ta pati *Istorija* su jo asmeniniais laiškais ir įvairiais literatūriniais vertimais. XVII a. pabaigoje Kurbskio rankraščiai pateko į visuomenę tuo laiku, kai Rusijos dvarininkai save ėmė suvokti kaip *šlėktą*, Europos kilmingųjų luomo dalį. Šias idėjas puoselėjo kunigaikštis Vasilijus Golicynas, vienas iš pirmųjų Kurbskio rinkinio savininkų ir platintojų, lenkiškosios kultūros gerbėjas (prieduose pateikiamas „Rinkinio“ savininkų sąrašas). Imperijos valdžiai oponuojantys intelektualai pritaikė Kurbskio rankraščių mintis savo poleminiams, politiniams ir pan. poreikiams: Kurbskis „padėjo“ kreipti mintis prieš tironiją (Petro I) ir svetimoteriavimą, jis „šlovino“ Petro I reformas, grūdino opoziciškai nusiteikusios aukščiausios dvarininkijos dvasią. Nuo XVIII a. antrosios pusės Kurbskio *Istorija*, vadinama „metraščiu“, tapo svarbiu caro Ivano IV valdymo laikų istorijos, ypač Kazanės žygio 1552 m., šaltiniu. Juo plačiai naudojosi Karamzinas. Rankraštinį pakeitę spausdinti Kurbskio rinkinio tekstai sukūrė grožinės literatūros veikėją ar net rusų filosofinės literatūros kūrėją ir galiausiai istoriografijos tyrimų objektą.

A. D.

Breslaujos dekanato vizitacija 1782–1783 m., atlikta Vilniaus vyskupo Ignoto Jokūbo Masalskio parėdymu = Visitatio decanatus Braslaviensis iussu et voluntate Ignatii Jacobi Massalski episcopi Vilnensis A.D. 1782–1783 peracta, parengė R. Firkovičius (serija: *Fontes Historiae Lituaniae*, vol. VII, *Lietuvos istorijos šaltiniai*, t. VII), Vilnius: Lietuvių katalikų mokslo akademija, 2008. P. X, 451, [1]. ISBN 978-9986-592-58-7

Dar 1971 m. t. Pauliaus Rabikausko SJ, kun. Pauliaus Jatulio, kun. Rapolo Krasausko bei kitų Lietuvos šviesuolių inicijuota serija *Fontes Historiae Lituaniae* praėjusiais 2008 m. sulaukė septintojo tomo. Kaip žinia, pirmieji šios serijos tomai dienos šviesą išvydo Romoje, kurioje veikė 1956 m. atkurtos Lietuvių katalikų mokslo akademijos (LKMA) centras. Nuo to meto gana ilgam Amžinasis miestas buvo tapęs svarbiausia Lietuvos istorijos šaltinių tyrimo ir publikavimo vieta Laisvajame pasaulyje. Lietuvai atgavus valstybingumą, 1990 m. LKMA atsikūrė Lietuvoje ir būtent čia toliau plėtoja pagrindinę savo veiklą, skirtą lietuvių tautos mokslingumo kėlimui ir krikščioniškos kultūros stiprinimui. LKMA grįžimas į Lietuvą reiškė ne šiaip vietos pakeitimą. Anksčiau pradėtą veiklą turėjo tęsti nauji, o dažnai ir jaunes-